

TEMES

Quatre idees sobre història local i patrimoni¹

Carles Santacana i Torres

Primer de tot, però, paga la pena fer una remarca inicial. Les relacions entre el conreu de la història local i la preocupació pel patrimoni cultural van de bracet des de ben lluny. Si més no, des de la Renaixença del segle XIX. Va ser en aquest marc, i en el context del romanticisme a tot Europa, que per tot arreu van aparèixer persones interessades a recrear el passat. Un passat que era més fàcil d'identificar a partir del territori immediat, sovint amb un tractament nostàlgic, de

---

¹ Al llarg dels anys la relació mantinguda amb el professor i amic Santiago Riera ha estat prou diversa i sempre profitosa per a mi. No puc deixar de posar-ho en negre sobre blanc abans de començar el text que aporto al volum editat en homenatge seu. Des de les converses informals, si cal al passadís mateix del nostre Departament d'Història Contemporània, sobre qualsevol de les múltiples qüestions que provoquen l'interès intel·lectual de Santiago Riera, fins a aventures

recuperació de glòries i temps millors, amb una indubtable idealització del passat. El passat esdevenia, així, un valor en si mateix, acríticament, com un tot homogeni. D'aquí sorgiren els erudits locals que cercaven documents, feien reculls folklorics, intentaven salvar monuments i tiraven endavant tota mena d'iniciatives en la mateixa direcció. La historiografia de la segona meitat del segle xx ha estat bastant dura amb aquells erudits, sobretot acusant-los que no veien gairebé res més enllà del seu «petit país». Se'ls titllava de savis de campanar, que no veien més enllà del nas. Ben segur que això era així en força casos, però cal recordar que paral·lelament les ciències socials que es desenvolupaven a les acadèmies o a les universitats estaven sotmeses al més rigorós positivisme, que en molts casos el que feia era una feina similar a l'injuriat «localista», però amb la finalitat de justificar el caràcter nacional dels estats liberals. En definitiva, que l'un i l'altre no estaven metodològicament tan lluny.

És cert que aquests erudits no van fer ciència històrica, com nosaltres l'entendem ara, però van ser fonamentals en un país sense arxius ni polítiques patrimonials, perquè van ser la base per a la salvació de part del patrimoni, tant material (arquitectònic, documental...) com immaterial (llegendes, tradició oral...). Tot plegat va tenir un efecte col·lateral, que va ser el de donar una càrrega pejorativa al concepte d'*erudit*, que en realitat hauríem d'utilitzar per referir-nos a una persona que sap molt d'un tema, que en sap molts detalls; i això no hauria de ser incompatible amb l'anàlisi i la interpretació a partir d'aquests coneixements concrets. En qualsevol cas, el que interessa posar en relleu és que l'elaboració de les primeres històries locals del segle xix i la salvaguarda i conservació del patrimoni cultural en un sentit ampli formaven part del mateix procés històric i responien a

---

d'intervenció cultural i associativa, com la que vaig tenir l'honor de compartir amb ell a l'Ateneu Barcelonès ja fa una pila d'anys. Ser a prop d'ell m'ha permès aprendre una pila de coses. Llegir-lo també. I de retruc, als meus alumnes de Pensament i Cultura Contemporània, als quals intento transmetre moltes de les seves aportacions a l'estudi de la ciència, la cultura i les ideologies al segle xix. Encara que aparentment allunyat d'aquestes preocupacions, l'article que es presenta connecta també amb un àmbit de reflexió i actuació del professor Riera, el del patrimoni.

les mateixes necessitats. I si el 2006 ens plantejem les vinculacions entre història local i patrimoni vol dir que la relació entre les dues matèries segueix sent intensa. Plantejada en una forma diferent a fa més de cent anys, però amb prou punts de contacte. En definitiva, perquè la matèria primera de totes aquestes preocupacions és la mateixa, el passat. Un passat més o menys elaborat, més particular o més col·lectiu, més o menys conflictiu, amb més o menys dosis de germen d'una identitat sigui de la mena que sigui; en definitiva, el passat, o si voleu, la seva recreació.

Una reflexió sobre la història local avui

D'aquells erudits del segle XIX fins avui ha plogut molt. Tant la disciplina històrica com la pràctica de la història local han canviat força. La història s'ha convertit en una ciència social, ha anat ampliant els seus objectius fins a proposar-se reconstruir i interpretar la vida dels homes i les dones del passat. De tots, no només dels poderosos. De tots, no només dels europeus o dels del món dit desenvolupat. De totes les seves activitats, no només de les que tenen a veure amb el poder, la política i l'economia, sinó també amb les formes de lleure, les creacions culturals, l'imaginari col·lectiu, etcètera. Objectius més ambiciosos lògicament han derivat en una disciplina més complexa, amb un notable grau d'especialització, circumstància que també genera alguns problemes, sobretot quan es converteix en superespecialització.

Aquest desenvolupament de la història s'ha fet paral·lelament a la seva definició com una ciència social, que suposa la necessitat de definir un mètode històric que treballi amb hipòtesis interpretatives, faci una rigorosa crítica de les fonts i sigui capaç d'anar polint i matisant les seves tesis. Des de 1930 aquesta ha estat una qüestió central.

En realitat, el principal problema de la història local segueix sent de definició. Es publica molt i es tendeix a assimilar amb la denominació d'història local els estudis que prenen com a base territorial una localitat o comarca. No obstant això, les diferències entre aquestes publicacions són enormes, i hi podem distingir des dels anecdotaris locals més o menys amables, els treballs empiristes que descriuen amb detall episodis històrics

de tot tipus, fins als treballs de recerca rigorosos, alguns dels quals acaben esdevenint referents per als estudiosos de la temàtica en qüestió. I aquí hi ha el *quid* de la qüestió, ja que anomenar història local a tot el conjunt perjudica evidentment els treballs efectivament historiogràfics. A saber, aquells que utilitzen la base local o comarcal per construir un discurs que participi dels debats de la història sense adjectius. En realitat, i no seré el primer a opinar això, distingir entre història bona i història dolenta. Més encara, entre història i altres gèneres, siguin cròniques o hagiografies. No deixa de ser significatiu que aquesta confusió sigui aprofitada en ocasions per desacreditar els estudis locals, quan podríem realitzar un clar paral·lelisme en aquesta distinció bàsica amb la denominada «història general», farcida de publicacions sense interès, o absolutament descriptives, que en cap cas té com a conclusió el menyspreu de la història nacional o general, termes aquests que també haurien de ser motiu de més reflexió.

Tornant a la història local, és cert que en aquests moments el gruix d'estudis seriosos, veritablement historiogràfics, forma un tou prou ampli, que fins i tot és difícil seguir pel seu volum. Però també és veritat que aquesta circumstància ens fa plantejar de nou el problema de la seva definició. Existeix un gènere historiogràfic anomenat *història local*? Crec que en els darrers anys van sorgint moltes veus d'historiadors que precisament han elaborat recerques i monografies de base local que responen negativament a la qüestió. I ho fan precisament per resituar el debat en la distinció entre bona història i mala història. I en aquest sentit s'ha de tenir en compte que existeix una historiografia que participa dels debats metodològics i teòrics del ram, que planteja les seves investigacions des d'opcions interpretatives ben establertes, que utilitza fonts molt diverses, explotant els arxius locals, però sense un caràcter exclusiu o restrictiu; i que en algunes ocasions fins i tot s'atreveix a proposar noves hipòtesis a temes considerats ja resolts. Davant d'una historiografia d'aquestes característiques, feta per historiadors de formació acadèmica, i que normalment no es defineixen com a historiadors locals, cal preguntar-se si existeix un gènere historiogràfic específic. O, pel contrari, una forma d'aproximació, des de l'àmbit local, a la història, sense més adjectius. Sobretot, perquè en moltes ocasions aquests estudis locals serveixen per interconnectar anàlisis econòmiques, polítiques, culturals, socials, de manera que trenquen compartiments molt establerts, com la

història social, econòmica o política; uns compartiments que, dit sigui de passada, en ocasions són importants frens al progrés historiogràfic.

De manera que és precisament l'avenç dels estudis locals el que ens podria dur a l'aparent contradicció de decretar la desaparició de l'especificitat d'un gènere denominat *història local*. Com pot explicar-se aquesta aparent contradicció? Hi ha diverses raons que ajuden a entendre-ho:

- En primer lloc no podem negligir el pes de la nostra pròpia tradició, que en la dècada de 1980 va donar un pas endavant en resituar els estudis locals en un paper important de la historiografia. Significava sostreure aquests estudis del poder dels erudits i posar-los en mans d'una nova generació que feia de la història local una bandera de la renovació historiogràfica, com molt clarament s'exposà en el manifest de les I Jornades de Joves Historiadors Catalans de 1984. És lògic, doncs, que aquell avenç, identificat amb aquesta «marca» no es vulgui dissoldre fàcilment.

- Una altra qüestió important és que no podem reduir els estudis locals al terreny específic de la recerca. Els estudis sobre un passat local s'utilitzen també per connectar la societat amb el seu passat immediat. Exposicions, obres de divulgació, cursos i conferències, serveixen per difondre aquest passat local i han de ser reivindicats sempre que siguin plantejats des de la seriositat i la professionalitat. Aquest és un àmbit important, que en moltes ocasions és útil per introduir el públic, a través d'elements pròxims i quotidians, en qüestions i temes pels quals tindria menys interès si la primera aproximació fos més general o abstracta. En aquest sentit, la bona divulgació de la història local ajuda també a la difusió i l'interès per temes tractats des de perspectives més generalistes.

- També seguim parlant d'història local per la influència que aquests treballs tenen en clau de desenvolupament d'una identitat local, que les comunitats tendeixen a preservar. O, com a mínim, això és el que es diu. Per això es promouen una sèrie de productes que troben la seva possibilitat de difusió, però no la seva raó de ser, en l'autoreconeixement de pobles i ciutats. Es tracta d'una dinàmica molt estesa a Catalunya que té aspectes positius, però també pot portar en alguns casos a desenvolupar un xovinisme local.

- L'ofensiva espanyolista vinculada, encara que no exclusivament, al domini del Partit Popular a Espanya des del 1996 fins al 2004, amb

referents com el debat sobre les humanitats, va posar en el punt de mira la història que s'explica a les comunitats autònomes i el «perill» nacionalista, sobretot en els casos català i basc. Però també ha estat un al·legat contra la història local, qualificada com a «aldeana» i «aïllacionista». Que aquest argument hagi estat secundari no pot fer-nos oblidar la seva rellevància, preferentment en l'ús educatiu dels coneixements del medi cultural i social immediat en els centres docents. Lògicament, un argument a la contra també reforça, per reacció, qui se sent atacat.

- Finalment, crec que el manteniment de la noció d'història local és provocada també per la relació que s'ha anat establint amb els productes de la història nacional. En el cas de Catalunya cal ser bastant crítics respecte de la integració de les recerques locals en les síntesis dels darrers anys. En moltes ocasions s'ha posat com a exemple del contrari, és a dir, del bon ús d'aquestes investigacions, el volum de Josep Fontana a la *Història de Catalunya* que va dirigir Pierre Vilar. És cert, però aquest exemple no és extrapolable a d'altres autors i obres de referència. Dit d'una altra manera: encara són pocs els casos en què els autors de síntesis històriques replantegin alguna hipòtesi gràcies a les recerques d'estudis d'àmbit local.

Ja haureu vist que els factors enumerats són de naturalesa ben diversa, i que afecten aspectes diferents dels estudis locals. En realitat, tots conflueixen en dues qüestions fonamentals: d'una banda, des dels centres de producció d'aquests estudis locals, la coexistència o cohabitació en centres d'estudis, editorials i ajuntaments, de productes de nivells molt diferents, des dels d'alt valor historiogràfic fins als que no resisteixen una primera valoració crítica. De l'altra, la connexió entre aquests estudis i les interpretacions històriques més generals no ha avançat suficientment. La historiografia més consolidada ha optat entre tres sentits diferents: uns, des d'un apriorisme més polític i ideològic que professional, parlant directament del perill que representa la història local per a la construcció d'una història d'Espanya. Uns altres, referint-se positivament a les aportacions dels estudis locals, però en la pràctica i quan han de jutjar treballs acadèmics i publicacions deixen sempre en un últim calaix de sastre els estudis locals. Finalment, també existeix un important grup d'historiadors que han sabut dur a la pràctica un viatge d'anada i tornada entre la història nacional o general

i la història local. Molts d'aquests són precisament historiadors que han compaginat en la seva pràctica professional les recerques locals amb d'altres de tipus temàtic. Mentre que aquests darrers no siguin un sector majoritari en la pràctica caldrà seguir parlant d'«història local», tot i que sapiguem que la denominació no és del tot apropiada. Mentrestant, però, caldrà assenyalar els principals handicaps i oportunitats de la nostra història local.

Handicaps i oportunitats

De manera molt sintètica, podem assenyalar com a handicaps principals algunes qüestions:

- Un dels principals dèficits en aquest moment és la manca de debat metodològic. D'alguna manera som deutors encara de les aproximacions de la dècada de 1980, de l'etapa d'eclosió, però aquests debats no han estat actualitzats suficientment, tenint en compte les reflexions fetes a d'altres països, però també l'experiència acumulada en el nostre àmbit.

- Com ja avançàvem abans, és urgent donar un sentit real i concret a la incorporació dels resultats dels estudis locals al coneixement comú de la història, i especialment a les síntesis i manuals generals. És cert que aquest objectiu no és fàcil, entre d'altres coses per la pervivència de problemes pràctics, com la dificultat per adquirir o trobar reunides a les biblioteques moltes de les obres publicades. Aquesta qüestió s'ha plantejat en múltiples ocasions, però no s'ha resolt encara eficaçment. Aquestes raons de tipus pràctic, a més de la feinada que significa, ha frenat fins ara l'aparició de bons estats de la qüestió que facilitin a l'especialista una primera aproximació a la historiografia local del tema que l'interessa.

- És evident que s'editen moltes publicacions que apareixen inscrites en l'àmbit de la història local, i aquesta circumstància no és necessàriament positiva. És necessari un criteri més selectiu que hauria d'estar en mans dels historiadors. Sabem que això no és així, normalment perquè els poders locals controlen en bona mesura les edicions, de manera que poden ser reiteratives en uns temes, i exclouen d'altres que són incòmodes. No obstant això, sabem que aquest perill no és exclusiu de les publicacions locals, ja que altres instàncies polítiques tenen polítiques similars i orienten

en una direcció específica quines són les commemoracions històriques que cal celebrar, i de quina manera. Un cop d'ull a l'activitat de la Sociedad Estatal para las Conmemoraciones n'és molt indicativa.

- Malgrat que alguns dels més decidits defensors i practicants de la història local de la dècada de 1980 són avui professors universitaris, la institució en el seu conjunt segueix sense apreciar les potencialitats d'aquests estudis, i en alguns casos es consideren només adequats per a una etapa d'iniciació professional, com una mena d'esglau iniciàtic.

El reconeixement dels límits i dificultats no ha de traduir-se en una lectura pessimista. Tot al contrari, s'ha de contrapesar amb noves oportunitats que poden corregir alguns dels dèficits enunciats, i també han de ser valorats a la llum d'alguns excel·lents exemples concrets d'aquesta història local que és imprescindible per a l'avenç d'una història sense adjectius. Relatem, doncs, esquemàticament, quins són aquests aspectes positius, que referiré fonamentant-me sobretot en l'experiència de la historiografia del Principat:

- En primer lloc, cal remarcar la publicació continuada de bons treballs d'història local. Aquesta és la base fonamental del nostre àmbit de treball, sobretot quan aquestes recerques són capaces de fer matisacions importants a les tesis tradicionals o fins i tot d'aportar interpretacions innovadores. En els darrers anys hi ha diversos exemples en aquesta direcció.

- La continuïtat de la Base de Dades d'Història Local de Catalunya, impulsada per la Universitat Autònoma de Barcelona, amb la col·laboració de molts centres d'estudis i el suport econòmic de la Diputació de Barcelona, permet, cada cop més, l'explotació de moltes publicacions locals, i és un pas important per superar l'opacitat en què viuen moltes de les nostres monografies.

- La dinàmica dels centres d'estudis locals és fonamental en l'esquema dels estudis històrics a Catalunya, de la mateixa manera que al País Valencià i les Illes Balears. És difícil referir-s'hi en un sentit homogeni, ja que els seus plantejaments i ambició és molt divers. No obstant això, és cert que la creació de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana el 1992 ha afavorit els contactes i la relació entre els centres, i ha trencat l'aïllament en què vivien molts d'aquests centres. La revista semestral *Frontissa* i l'àgil correu de notícies *Infocentres*, distribuït electrònicament,

han fet molt per millorar els contactes, que guanyen densitat de treball amb els congressos que regularment organitza la Coordinadora.

- Moltes jornades d'història local han pres una dinàmica molt més oberta del que era tradicional. D'aquesta manera, a més de reunir els estudiosos d'un territori concret, han obert les trobades a discussions més genèriques, cosa que ha vinculat la recerca específica en el territori amb les preguntes i plantejaments més generals.

- Han anat apareixent una sèrie de llibres que intenten explicar la història local d'un poble amb una renovada ambició. Si abans es preocupaven més d'oferir com més dades millor, ara posen l'accent en el públic al qual van dirigits. Intenten ser atractius i oferir síntesis més que no pas abocar tota l'erudició disponible. En aquests llibres s'observa també una nova tipologia d'autors. No són ja obres d'un autor, sinó obres corals, en què l'equip està format per joves investigadors amb formació universitària.

- Encara que no es tracta estrictament d'una novetat, és cert que l'objectiu d'arribar a amplis sectors de la població s'ha traslladat també a una altra forma de divulgació. Es tracta d'exposicions ambicioses i ben construïdes, que sovint es converteixen després en llibres-catàleg ben treballats i atractius.

- Per acabar, podríem assenyalar també altres aspectes positius, com la formació acadèmica de les noves generacions que s'aproximen a la història local i unes possibilitats d'explotació documental que han millorat enormement gràcies al condicionament —millor, però encara insuficient— d'arxius, centres de documentació i museus.

Com es pot veure, molts dels aspectes positius que assenyalem tenen molt a veure amb el paper del patrimoni i els aspectes de la difusió cultural. La història local com a recerca, que necessita una bona conservació i accés a les fonts; la història local com a element de difusió cultural, amb eines tan importants com les exposicions; finalment, la història local com a element d'identitat territorial, que és capaç d'aglutinar diversos agents culturals, amb diferents nivells de professionalització, i que reverteix sempre en el propi territori.

El patrimoni, avui

Finalment, voldria acabar aquestes esquemàtiques reflexions amb unes referències a la qüestió del patrimoni. Crec que, primer de tot, cal posar de manifest com en els darrers anys s'ha anat ampliant la noció de patrimoni. Patrimoni documental, etnogràfic, arquitectònic, natural, i un llarg etcètera, que a més no pensa únicament en clau de peces excepcionals, sinó que cada cop planteja més la noció dels conjunts.

De tota manera, no és aquesta la qüestió fonamental per a mi. El més rellevant és posar de relleu les funcions socials que aquest patrimoni pot tenir davant de tres grans reptes de la nostra societat. Davant la irrupció de la societat de la informació i la globalització, les nostres societats senten una enorme necessitat de singularitzar-se, d'autoreconèixer-se. Davant d'unes societats més complexes i mòbils, amb fenòmens com la nova immigració, els individus necessiten identificar-se amb la comunitat on es viu, ja que un fals cosmopolitisme només porta a la fragmentació social, als guetos. Finalment, davant el repte del desenvolupament sostenible, és evident que sorgeix la necessitat de defensar el patrimoni natural. Tres grans reptes, doncs, de caràcter universal totalment vigents en el món occidental d'avui. I en tots tres casos la història local i la preservació i ús social del patrimoni poden ajudar a donar respostes i a exercir funcions socials, en una concepció oberta i dinàmica del passat local i dels seus valors patrimonials, culturals i naturals. Per això és imprescindible que el patrimoni sigui considerat un bé imprescindible i rendible socialment, no un cost a assumir o un destorb pel creixement econòmic. Així, cal canviar una mentalitat fonamentada en la idea de conservació i articular propostes en clau de conservació-difusió. Una idea del patrimoni en què cal pensar sobretot en l'ús i gaudi dels ciutadans. En definitiva, reivindicar la història local i el paper del patrimoni no com un exercici de nostàlgia, sinó d'integració ciutadana. Dit d'una altra manera, preservar per construir el futur.